

Ks. Józef Grzywaczewski¹

Syn reprezentujący Ojca w *De Trinitate* św. Hilarego z Poitiers

W niniejszym artykule zajmiemy się zagadnieniem równości Syna i Ojca w dziele *De Trinitate* św. Hilarego z Poitiers, ograniczając się do wybranych fragmentów z Księgi Rodzaju. Zdaniem T. Kołosowskiego „tytuł *De Trinitate* poświęcony jest dopiero w rękopisach z VI wieku”². Podstawowym źródłem dla św. Hilarego jest Pismo Święte, ale zauważa się u niego aluzje do wcześniejszych autorów, jak Justyn Męczennik i Orygenes, tak w treści, jak i w terminologii³. Hilary jako teolog i erudyta mógł znać dzieła tychże autorów i coś z nich zaczerpnąć.

W Polsce w dawniejszych czasach zainteresowanie Hilarym z Poitiers nie było duże. Wykaz publikacji patrystycznych za okres 1900-1993 zawiera tylko jeden artykuł naukowy na temat Hilarego, który jednak nie dotyczy chrystologii ani trynitologii⁴. Potem pojawiły się opracowania

¹ Ks. prof. dr hab. Józef Grzywaczewski, profesor w Katedrze Teologii Życia Duchowego na Wydziale Teologii Uniwersytetu Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Warszawie; e-mail: j.grivalles@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4464-5145.

² T. Kołosowski, *Święty Hilary z Poitiers w sporze o Trójcę Świętą*, w: Hilary z Poitiers, *O Trójcy Świętej*, PSP 64, Warszawa 2005, s. 37. Wcześniej to dzieło znane było pod innymi tytułami (*De fide, Adversus Arianos, De Trinitate adversus Arianos, De Trinitate contra haereticos, De Trinitate contra omnes haereses*).

³ Zob. M. Figura – J. Doignon, *Introduction*, w: Hilaire de Poitiers, *La Trinité*, SCh 443, Paris 1999, s. 32-37; I. Opelt, *Hilarius von Poitiers als Polemiker*, „*Vigiliae Christianae*” 27/3 (1973) s. 203-217.

⁴ Zob. S. Longosz, *Polska bibliografia patrystyczna*, w: Sz. Pieszczocho, *Patrologia*, Gniezno 1994, s. 201-269.

na temat teologii Hilarego⁵. Autorzy tych prac nawiązują do teofanii z Księgi Rodzaju w interpretacji św. Hilarego.

Niniejszy artykuł jest pierwszym opracowaniem w Polsce na temat św. Hilarego interpretacji teofanii w Księdze Rodzaju. Przegląd bibliografii międzynarodowej pokazuje, że są liczne publikacje na temat Hilarego z Poitiers, a pośród nich takie, w których autorzy nawiązują do jego chrystologicznej interpretacji Starego Testamentu⁶. Według naszej wiedzy nikt nie zajął się w szczególności chrystologią wynikającą z Hilariańskiej egzegezy świadectw biblijnych, które poniżej uwzględniamy. Dodajmy, że współcześni badacze często wskazują na podobieństwa interpretacji Hilariańskiej do wcześniejszych autorów, jak Justyn, Ireneusz, Nowacjan, Orygenes i inni. Można przypuszczać, że Hilary znał ich dzieła. Ponieważ należy on do teologów często cytowanych w naszych czasach, sięgnęliśmy wybiórczo także do kilku autorów współczesnych, u których zauważa się podobieństwo do jego myśli⁷.

⁵ Zob. M. Starowieyski – J.M. Szymusiak, *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 453-454. Sygnalizujemy najbardziej znane opracowania: E. Stanula, *Chrystocentryzm duchowej interpretacji Pisma Świętego w ujęciu św. Hilarego*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 23/2 (1985) s. 217-236; T. Kołosowski, *Nauka o Wcieleniu Słowa u św. Hilarego z Poitiers*, *VoxP* 38-39 (2000) s. 125-139; T. Kołosowski, *Święty Hilary z Poitiers w sporze o Trójcę Świętą*, *PSP* 64, Warszawa 2005, s. 9-58; G. Jaśkiewicz, *Argumenty przemawiające za bóstwem Jezusa Chrystusa w „De Trinitate” Hilarego z Poitiers*, „*Studia Elckie*” 14 (2012) s. 389-404.

⁶ Takie uwagi można znaleźć w opracowaniach ogólnych: J. Moingt, *La théologie trinitaire de saint Hilaire de Poitiers. Hilaire et son temps*, Paris 1969; Z.P. Meijering, *Hilary of Poitiers on the Trinity*, Leiden 1982; M. Weedman, *The Trinity Theology of Hilary of Poitiers*, Leiden – Boston 2007, s. 125-130; C.L. Beckwith, *Hilary of Poitiers on the Trinity*, Oxford 2008.

⁷ Znaczenie Księgi Rodzaju we wczesnym Kościele omówił: G.T. Armstrong, *Die Genesis in der alten Kirche. Drei Kirchenväter. Beiträge zur Geschichte der biblischen Hermeneutik*, Tübingen 1962. Tenże autor przedstawił nauczanie Justyna, Ireneusza i Tertuliana. Kwestię teofanii poruszył w artykule *The Genesis theophanies of Hilary of Poitiers*, w: *Papers presented to the 5th International Conference on Patristic Studies held in Oxford 1967*, red. F.L. Cross, *Studia Patristica* 10, Berlin 1970, s. 203-207.

1. Doświadczenie Hagar

Wiadomo, że Hagar została ukarana przez Sarę i od niej uciekła (Rdz 16,1-6). Gdy znalazła się na pustyni, przeżyła nadzwyczajne spotkanie z Bogiem. Św. Hilary pisze:

Pismo Święte tak o niej mówi: „Rzekł zwiastun Pana do Hagar: Wróć do twej pani i uniżaj się przed nią”. I rzekł zwiastun Pana: „Bardzo rozmnożę potomstwo twoje i nie będzie go można policzyć z powodu jego wielkiej liczby”. I dalej Hagar „wezwała imienia Pana, który z nią rozmawiał: Ty jesteś Bogiem, który na mnie wejrzał” (Rdz 16,9-10.13)⁸.

Wzywając imienia Bożego, być może Hagar miała na myśli kananej-skiego boga El⁹. Św. Hilary nie miał wątpliwości, że to Bóg Izraela objawił się najpierw Abrahamowi, a teraz objawia się niewolnicy Hagar, nawet jeśli ona o tym nie wiedziała¹⁰. Zwraca on uwagę na to, że występuje najpierw zwiastun-anioł. On to powiedział do Hagar: „Wróć do swej pani”, ale potem zaczął mówić w pierwszej osobie w imieniu Boga: „rozmnożę potomstwo twoje”. Hagar zrozumiała, że nie tylko zwiastun na nią wejrzał, lecz sam Bóg objawił się w osobie zwiastuna¹¹. Św. Hilary stwierdza, że „Ten, który został nazwany zwiastunem Boga, jest Panem i Bogiem [...]. Ten bowiem, który jest Bogiem z Boga, jest też zwiastunem Boga”¹². Do tego zagadnienia wraca nasz autor w dalszej części swego dzieła:

Zwiastun Boga mówi do Hagar, ale zwiastun ten jest Bogiem [...]. Nie głosimy nic innego, jak tylko Boga Ojca i Syna, i w ten sposób deklarujemy

⁸ Hilarius Pictaviensis, *De Trinitate* IV 23, PSP 64, s. 129. Nie należy w powyższym fragmencie dopatrywać się akceptacji niewolnictwa, gdyż nie dotyczy on kwestii społecznych.

⁹ *La Bible. Traduction oecuménique*, Paris 1994, kom. do Rdz 16, 9, przyp. na s. 75.

¹⁰ Zob. Weedman, *The Trinity Theology of Hilary of Poitiers*, s. 125.

¹¹ Zob. *Oxford Bible Dictionary*, ed. J. Baron – J. Muddiman, Oxford 2007, s. 51.

¹² Hilarius Pictaviensis, *De Trinitate* IV 23, PSP 64, s. 130.

równość według nazwy określającej naturę [...]. Znaczenie zaś posyłającego i posyłanego nie poucza nas o niczym innym, jak o istnieniu Ojca i Syna [...], co nie odbiera Synowi Bożemu tej właściwości, że jest On Bogiem z urodzenia¹³.

Tok myślenia św. Hilarego pozostaje taki: ponieważ Bóg Ojciec jest niewidzialny i nikt nie może Go zobaczyć, to posyła do ludzi swego Syna, który jest jednocześnie i zwiastunem, i Bogiem. Syn jest Bogiem z natury, ale ukazuje się jako zwiastun, a to, że jest posłany, nie umniejsza Jego boskiej natury. Dlatego zwiastun (anioł) czasem przemawia ogólnie w imieniu Boga Stwórcy, czasem mówiąc o Bogu, używa trzeciej osoby, a innym razem przemawia jako Bóg i wyraża się w pierwszej osobie. W.B. Norwood stwierdza, że takie właśnie podejście do kwestii anioła w Księdze Rodzaju jest typowe dla okresu patrystycznego: „Ojcowie Kościoła identyfikują anioła występującego w imieniu Jahwe z samym Jahwe”¹⁴. W ujęciu Hilarego teofanie stają się jednocześnie chrystofaniami i stanowią przygotowanie do tajemnicy wcielenia¹⁵.

Można powiedzieć, że Hagar przeżyła spotkanie z Bogiem Ojcem, a także z Synem Bożym prawie osiemnaście wieków przed narodzeniem Chrystusa. Taki pogląd wcześniej przedstawił Nowacjan żyjący w Rzymie w III wieku, który utożsamiał anioła z osobą Syna Bożego¹⁶.

Łatwo zauważyć zbieżność poglądu Nowacjana z myślą Hilarego, co znaczy, że taka właśnie interpretacja Rdz 16,1-6 była przyjęta w Kościele pierwszych wieków. Godne uwagi pozostaje to, że Nowacjan używał słowa „osoba” (*persona*) w odniesieniu do osób Bożych. Słowem *persona* posługiwał się już wcześniej Tertulian¹⁷. O ile pojęcie to bez

¹³ Hilarius Pictaviensis, *De Trinitate* V 11, PSP 64, s. 150.

¹⁴ W.B. Norwood, *The Church Fathers and the Deity of Christ*, „American Theological Inquiry” 3/1 (2010) s. 20 (tł. własne).

¹⁵ Zob. Smulders, *La doctrine trinitaire de S. Hilaire*, s. 130.

¹⁶ Novatianus, *De Trinitate*, ed. H. Weyer, Düsseldorf 1962, s. 124-126.

¹⁷ Zob. J. Quasten, *Patrology*, t. 2, Westminster 1964, s. 325; Tertullianus, *Adversus Praxean* 12, 3, PL 2, 167.

zastrzeżeń przyjmowano na Zachodzie, to na Wschodzie, przynajmniej niektórzy autorzy, jak św. Bazyli, będą ostrożni w posługiwaniu się jego greckim odpowiednikiem *prosōpon*¹⁸.

W komentarzach do Księgi Rodzaju współczesnych autorów dostrzegamy jakby kontynuację rozumowania biskupa Poitiers. C. Westermann podkreśla, że objawienie Boże w Starym Testamencie dokonuje się poprzez posłańca, podczas gdy w Nowym Testamencie dokonuje się bezpośrednio w osobie Jezusa, Syna Bożego¹⁹. Według K. Koenena Bóg w Starym Przymierzu nie działa bezpośrednio, dlatego posługuje się kimś innym. Jeśli Hagar mówi o spotkaniu „Widzialnego Boga” (Rdz 16,13), to ma na myśli światło i pomoc, jakiej doświadczyła²⁰, a nie koniecznie „jakąś” osobę. C. Brifford dopuszcza możliwość, że Hagar miała widzenie Boga, i sugeruje, że byłoby to pierwsze tego rodzaju widzenie przed Mojżeszem²¹, a w pewnym stopniu przed Abrahamem, który jeszcze wcześniej usłyszał wezwanie Boga, by wyjść ze swojej ziemi (Rdz 12,1), ale widzenia nie miał. Wiadomo, że spotkanie z Bogiem za pośrednictwem anioła przeżyli także inni, na przykład Gedeon (Sdz 6,11-32). Niezwykłe przeżycie Hagar miało miejsce w związku z urodzeniem Izaaka, syna Abrahama i Sary, oraz z urodzeniem Izmaela, syna jej i Abrahama.

2. Wizyta trzech mężów u Abrahama

W ten sam sposób, czyli w duchu chrześcijańskim, rozumiał biskup Poitiers spotkanie Abrahama z Bogiem. Pamiętając, że Boga Stwórcy

¹⁸ Zob. L. Ayres, *Nicaea and his Legacy*, Oxford 2006, s. 210; Basilius Caesariensis, *Epistula* 210, 3; 236, 6.

¹⁹ Zob. C. Westermann, *Genesis*, tł. O.E. Green, London – New York 2004, s. 127.

²⁰ Zob. K. Koenen, *Wer sieht wen? Zur Textgeschichte von Genesis XVI, 13*, „Vetus Testamentum” 38/4 (1988) s. 471.

²¹ Zob. C. Brifford, *Gen. 16, 13: Hagar-a-elle vu Dieu?*, „Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft” 122/3 (2010) s. 437.

nie można zobaczyć, dostrzegął Syna Bożego w jednym z podróźnych, którzy przybyli do patriarchy: „Następnie pojawiają się trzech mężowie. Abraham ujrzawszy trzech, jednemu z nich oddaje cześć i wyznaje, że on jest Panem [...]. Wygląd występujących jest jednakowy, on jednak oczyma wiary i wzrokiem umysłu rozpoznał Pana”²².

W tym miejscu nasz autor interpretuje z kolei Rdz 18,1-15. Nad znaczeniem wspomnianej wizyty zastanawiali się w ciągu wieków uczeni żydowscy. Filon Aleksandryjski dostrzegął w dwóch tajemniczych gościach dwie towarzyszące Bogu siły: twórczą oraz królewską²³. Zdaniem św. Hilarego chodzi tu o Syna Bożego, który objawia się w towarzystwie dwóch aniołów. Nie sprawiali oni wrażenia, że są aniołami, gdyż spożywali pokarm, który im podano. Dając swoją interpretację spotkania Abrahama z trzema wędrowcami, biskup Poitiers nawiązywał do wcześniejszych autorów. Św. Justyn w rozmowie z Tryfonem identyfikuje istotę, która objawiła się Abrahamowi w ludzkiej postaci, z „Bogiem istniejącym przed stworzeniem świata”²⁴. Bardzo podobny pogląd w tej sprawie prezentował św. Ireneusz, który dostrzegął w przybyszach Syna Bożego i dwóch aniołów²⁵. Podobnie identyfikował główną postać ze Synem Bożym Orygenes²⁶ czy Nowacjan²⁷.

²² Hilarius Pictaviensis, *De Trinitate* IV 25, PSP 64, s. 131.

²³ Zob. Philo Judaeus, *De Abrahamo* 121; *The Bible in Ancient Christianity*, ed. J. Bingham, Boston 2019, s. 44-45.

²⁴ Justinus Martyr, *Dialogus cum Tryphone* 56, 10-11, tł. L. Misiarczyk, s. 220.

²⁵ Irenaeus Lugdunensis, *Demonstratio apostolica* 44, tł. W. Myszor, *ŻMT* 7, Kraków 1997, s. 63: „Mojżesz mówi, że Syn Boży rozmawiał z Abrahamem: «I ukazał się mu Bóg przy dębim Mamre» (Rdz 18,1) [...]. W tym, co następuje potem, mówi do Pana, Pan rozmawia z nim. Dwaj zatem z trzech to byli aniołowie, jeden zaś nich to Syn Boży”.

²⁶ Origenes, *Homiliae in Genesim* IV 5, tł. S. Kalinkowski, *ŻMT* 64, Kraków 2012, s. 72: „Mędrzec wie dobrze, kogo przyjął. Wybiega na spotkanie trzech, lecz jednemu składa hołd i do jednego zwraca się ze słowami: zstąp do sługi swego i odpocznij pod drzewem”.

²⁷ Novatianus, *De Trinitate* 105, *ŻMT* 35, Kraków 2005, s. 66: „Do tego Mojżesz dodał widzenie Boga przez Abrahama pod dębem Mamre, gdy siedział u wejścia do swego namiotu w południe. Gdy ujrzał trzech mężczyzn, jednego z nich nazwał Panem”.

Pozostając w tego rodzaju tradycji św. Hilary dalej kontynuuje swój komentarz tego tajemniczego spotkania:

Gdy Abraham siedział przed namiotem, stają przed nim trzej mężowie, z których jednemu cześć oddaje i uznaje go za Pana [...]. Chociaż Abraham zobaczył męża, to oddał mu cześć należną Panu, ponieważ poznał tajemnicę przyszłego wcielenia²⁸.

Św. Hilary podkreśla, że „z pewnością z tego powodu (On) przyszedł, żeby Sara poczęła i porodziła”. I tak się stało. Ona doznała Pańskiego nawiedzenia i spełnienia Bożej zapowiedzi (Rdz 21,1-2)²⁹.

Współczesny autor, S. Knight, dostrzega w opisie Abrahamowego spotkania z wędrowcami trzy historie połączone w jedną: pierwsza to spotkanie trzech mężów z Abrahamem, oparta na jakimś opowiadaniu o sanktuarium w Mamre w czasach przed Abrahamem (Rdz 18,1-8). Druga to opis rozmowy jednego podróżnego z Sarą (Rdz 18,9-15), a trzecia to historia o ukaraniu Sodomy (Rdz 18,16-33; 19,23-24). Stąd bierze się raz liczba pojedyncza, a raz mnoga. Jednakże Knight nie ma wątpliwości, że chodzi tu o spotkanie Abrahama z YHWH³⁰. Dla naszego tematu to właśnie jest najważniejsze. Niektórzy badacze uważają, że wizyta Boga u Abrahama i zapowiedź syna skierowana do Sary jest aluzją do Edenu, która ukazuje pragnienie Boga, aby naprawić zerwaną poprzednio relację z ludźmi³¹.

Św. Hilary nie dociękał, czy jest to jedna historia czy trzy różne, gdyż takie szczegóły nie miały dla niego znaczenia, lecz w dalszej części *De Trinitate* podjął analizę spotkania wędrowców z Abrahamem:

²⁸ Hilarius Pictaviensis, *De Trinitate* IV 27, PSP 64, s. 132.

²⁹ Zob. Hilarius Pictaviensis, *De Trinitate* IV 27, PSP 64, s. 133.

³⁰ Zob. S. Knight, *Apparitions and appellations questions regarding the identity of visitors in Gen 18, 1-5*, „Proceedings” 16 (1996) s. 96.

³¹ Zob. A. Davies, *Eden revisited. A Literary and Theological Reading of Genesis 18:12-13*, „The Catholic Biblical Quarterly” 18/4 (2014) s. 629.

Patriarchowie pod postacią człowieka widzą i wielbią Tego, który, gdy nastąpiła pełnia czasu, miał się narodzić jako człowiek. Aby mógł być widzianym, przyjął ludzką postać, która zapowiadała przyszłe jego rzeczywiste przyjście. Wtedy ukazywał się jako Bóg w ludzkiej postaci, ponieważ jeszcze nie narodził się jako człowiek, wkrótce jednak narodził się w tej postaci, w której wcześniej był oglądany. Tak więc wielokrotne ukazywanie się w ludzkiej postaci zmierzało do kontemplacji tej natury, którą miał przyjąć³².

Oto według biskupa Poitiers jednym z mężów był Syn jako Bóg, pomimo że przyjął postać człowieka. Wizyta Syna u Abrahama była antycypacją wcielenia. Św. Hilary chce wykazać, że Syn, który ukazywał się w okresie Starego Testamentu pod postacią człowieka lub anioła, w Nowym Testamencie przyjął ludzką naturę. W ten sposób to, co było cieniem, stało się ciałem, to, co było obrazem, stało się prawdą, a to, co było wizją, stało się rzeczywistością cielesną.

W omawianej części *De Trinitate* św. Hilary z Poitiers podkreśla różnicę pomiędzy doświadczeniem Abrahama i Hagar. Do Abrahama przemawia Syn jako zwiastun Ojca, a mówi w pierwszej osobie, ponieważ jest Bogiem. Ten sam, który mówił do Hagar, mówił też do Abrahama. W spotkaniu z Hagar widzimy jakby dwóch: najpierw przemawia zwiastun (anioł), ale potem okazuje się, że to Bóg, czyli Syn. Do Abrahama przemawia Bóg i nie ma mowy o zwiastunie, ale w istocie jest to Syn, który jest Bogiem i który jest złączony z Ojcem. Hilary stwierdza:

Do Hagar przemawiał zwiastun Pana. Do Abrahama mówi Bóg. Do obydwu osób jednak przemawia Ten sam³³.

Ten, który tu jest nazwany najpierw zwiastunem, następnie zaś Panem i Bogiem w rozmowie z Abrahamem nazwany jest tylko Bogiem. Gdy więc została określona różność Osób, nie zachodziła już obawa błędu jakoby był

³² Hilarius Pictaviensis, *De Trinitate* V 17, PSP 64, s. 152.

³³ Hilarius Pictaviensis, *De Trinitate* IV 24, CCL 62, s. 127, PSP 64, s. 131.

samotnikiem [...]. Napisane jest bowiem: „I rzekł Bóg do Abrahama: Oto Sara, żona twoja, urodzi ci syna i nadasz mu imię Izaak” (Rdz 17,19-20)³⁴.

Z teologicznego punktu widzenia ważne jest użycie terminu „osoba” (*persona*). Hilary stwierdza, że przy płonąącym krzaku działają obie osoby, czyli Ojciec i Syn, które niejako ukrywają się pod postacią anioła-zwiastuna. Pomimo subtelnej różnicy w doświadczeniu duchowym ważne jest to, że zarówno Abraham, jak i Hagar przeżyli spotkanie z Synem³⁵. Było to jednocześnie spotkanie z Ojcem w myśl tego, co Chrystus miał później powiedzieć: „Kto widzi Mnie, widzi i Ojca” (J 14,9), a także „Ja jestem w Ojcu, a Ojciec jest we Mnie” (J 14,10).

Gdy chodzi o Hilariańską interpretację wizyty trzech mężów u Abrahama, to wypada zgodzić się z E.P. Essay'em, że nie jest ona zaskakująca dla tych, którzy wcześniej czytali *Dialog z Żydem Tryfonem*³⁶. Rzeczywiście, św. Hilary, podobnie jak Justyn, a także Ireneusz, Orygenes i Nowacjan, nadawał wielu teofaniom Starego Testamentu interpretację chrystologiczną. Jednakże niektórzy autorzy, jak J.S. Siker, dość negatywnie oceniają podejście autorów wczesnochrześcijańskich do Starego Testamentu, w tym do ich pojmowania postaci Abrahama³⁷. Dyskusja nad tego rodzaju kwestią wykracza poza ramy niniejszego artykułu.

3. Dyskusja nad ukaraniem Sodomy i Gomory

Wizyta trzech mężów nie kończy się na zapowiedzi danej Sarze, że będzie mieć syna pomimo podeszłego wieku. Jeden z przyby-

³⁴ Hilarius Pictaviensis, *De Trinitate* IV 24, PSP 64, s. 130.

³⁵ Zob. M. Figura – J. Doignon, *Introduction*, w: Hilaire de Poitiers, *La Trinité*, SCh 443, Paris 1999, s. 139-140.

³⁶ Zob. E.P. Essay, *Entertaining the Trinity Unawares: Genesis XVIII in Western Christian Interpretation*, „Journal of Ecclesiastical History” 65/3 (2014) s. 491.

³⁷ Zob. J.S. Siker, *Disherting the Jews. Abraham in early Christian controversy*, Westminster 1991, s. 193.

szów ma jeszcze inne zadanie, mianowicie ukaranie grzesznych miast Sodomy i Gomory. Abraham został wtajemniczony w ten plan i podjął próbę ratowania miast, a raczej ich mieszkańców. W trakcie dyskusji ponownie ujawniła się boska natura jednego z wędrowców. Nasz autor pisze:

Następnie z trzech dostrzeżonych mężów dwaj odchodzą, a Ten, który pozostaje, jest Panem i Bogiem. Nie tylko Panem i Bogiem, ale i sędzią. Stojąc przed Panem Abraham powiedział: „Żadną miarą nie uczynisz tego, abyś miał zabić sprawiedliwego z bezbożnym [...]. O Ty, który sądzisz ziemię, nie zastosujesz takiego wyroku” (Rdz 18,28). Całym tym opowiadaniem Abraham zaświadcza [...], że wśród trzech rozpoznał swojego Pana [...] i tylko Tego uznał za Sędziego”³⁸.

Widzimy tu wyraźną różnicę pomiędzy głównym mężem a dwoma pozostałymi. Tamci mogli być aniołami, a ten jest Bogiem i tu występuje jako sędzia. Taki pogląd znajdujemy u św. Ireneusza³⁹. Podobnie interpretował sąd nad grzesznymi miastami Nowacjan⁴⁰. Biskup Hilary interpretuje poszczególne fragmenty Księgi Rodzaju, idąc za wcześniejszą tradycją. W tym przypadku pisze, że Abraham, widząc trzech mężów, do jednego zwraca się jak do Boga. Pamiętając, że Bóg Ojciec nie przybiera ludzkiej postaci, zakłada, że był to Syn. Na potwierdzenie poglądu, że to Syn przyszedł sądzić Sodomę i Gomorę, ma jeszcze jeden argument, mianowicie ten: „Czytamy w Ewangelii: «Ojciec niko-

³⁸ Hilarius Pictaviensis, *De Trinitate* IV 27, PSP 64, s. 133.

³⁹ Irenaeus Lugdunensis, *Demonstratio apostolica* 44, *ŻMT* 7, s. 63: „Dalej mówię Pismo: «Pan spuścił na Sodomę i Gomorę deszcz siarki i ognia z nieba» (Rdz 19, 24). I to Syn właśnie rozmawiał z Abrahamem, bo to Pan jest tym, który otrzymał władzę ukarania Sodomitów od Pana z nieba, to znaczy od Ojca, który panuje nad wszystkim”.

⁴⁰ Novatianus, *De Trinitate* 106, *ŻMT* 35, s. 67: „Pan zniszczył Sodomę, to znaczy Bóg zniszczył Sodomę, lecz przy zniszczeniu Sodomy Pan spuścił ogień od Pana [...]. Zatem gościem u Abrahama nie był Ojciec, lecz Chrystus, i wtedy nie Ojciec został ujrzany, lecz Syn”.

go nie sędzi, lecz wszelki sąd dał Synowi» (J 5, 27)⁴¹. A więc to Syn przybywa jako sędzia.

Niektórzy współcześni bibliści kontynuują myśl św. Hilarego i zwracają uwagę na to, że Abraham wstawia się za ludem. To wstawiennictwo wskazuje na błogosławieństwo, którego źródłem stanie się on dla narodów (Rdz 12,2-3). W nim wolno dostrzegać zapowiedź innego proroka, mianowicie Mojżesza⁴². Rolę Abrahama jako orędownika za grzeszników potwierdził Chrystus. Bogacz, który znalazł się w otchłani, zawołał: „Ojczy Abrahamie, ulituj się nade mną, i poślij Łazarza” (Łk 16,24). Abraham nie mógł tego uczynić z powodu wielkiej odległości pomiędzy bogaczem a Łazarzem. Abraham podejmuje długą pertraktację z Bogiem (Synem-Sędzią) w sprawie Sodomy (Rdz 18,23-35), która jednak nie przyniosła skutku, ponieważ nie znalazło się nawet dziesięciu sprawiedliwych. Chrystus zapowiada, że w dniu ostatecznym przyjdzie w chwale i „zgromadzą się przed Nim wszystkie narody” (Mt 25,31). Sąd nad Sodomą i Gomorą może być uznany za obraz i antycypację Sądu Ostatecznego⁴³.

4. Zakończenie

Św. Hilary sięgnął do *Genesis* w dziele *De Trinitate*, chcąc wykazać, że Syn posiada tę samą naturę co Ojciec i razem z Ojcem działał w czasach Starego Testamentu. Cel pisma jest zdecydowanie polemiczny, gdyż autor pisał w kontekście kontrowersji ariańskich. Teofanie Starego Testamentu traktuje pisarz jako chrystofanie. Stary Testament prowadzi do Chrystusa i do Nowego Testamentu.

⁴¹ Hilarius Pictaviensis, *De Trinitate* IV 29, PSP 64, s. 134.

⁴² S.K. Keyn – P.M. Venter, *An analytical perspective on the fellowship narrative of Genesis 18:1-15*, „Hervormde teologiese studies” 66/1 (2010) s. 6.

⁴³ Zob. Essay, *Entertaining the Trinity Unawares*, s. 491.

Z dzieła *De Trinitate* wybraliśmy refleksję autora o trzech wydarzeniach biblijnych: o widzeniu Hagar, wizycie trzech mężów u Abrahama, sądzie nad Sodomą i Gomorą. Abraham, Sara i Hagar mają widzenie anioła. W swych odpowiedziach zwracają się do niego jak do samego Boga. Zdaniem Hilarego istota, która się ukazuje wymienionym osobom, to Syn Boży. Mamy tu do czynienia z antycypowaną wizją wcielenia. Pod tym względem biskup Hilary nie starał się być oryginalny w swych poglądach. Chciał wykazać, że prawda o równości Ojca i Syna była już zawarta w Starym Testamencie.

The Son Representing the Father in St. Hilary of Poitiers' *De Trinitate*

(summary)

The aim of this article is to present the teaching of Saint Hilary of Poitiers on the equality of the Son with the Father. The Bishop explored the spiritual experience of Abraham, Sarah and Hagar; all of them had apparition of an angel, who was not an ordinary God's messenger but God himself, and more precisely – the Son. In a very similar way, Saint Hilary interpreted Moses' experience near the burning bush in the desert: there was an angel, there was God of Israel and there was the Son. God the Father and Creator cannot appear to people in a visible way. The Son could appear to some persons because of his connection to the material world. In this sense, theophanies in the Old Testament can be considered as christophanies. According to Hilary and other Church Fathers, the events of the Old Testament anticipated Christ's Incarnation. Hilary lived and worked in the time of Arian controversies. He accepted the Creed of Nicaea; he believed that the Son is equal to God the Father by having the same Divine nature; of course, he admitted a difference between the Father and the Son in the mission. Hilary's teaching was conforming to the early Christian Tradition in theological matters. Theology of latter centuries, even to our times, has been inspired by the patristic theology, included by Hilary's thoughts.

Keywords: Hilary of Poitiers; trinitology; Christology; *De Trinitate*

Syn reprezentujący Ojca w *De Trinitate* św. Hilarego z Poitiers

(streszczenie)

Artykuł oparty jest na dziele *De Trinitate* św. Hilarego z Poitiers, a ściślej mówiąc na tych fragmentach, które dotyczą doświadczenia Boga w rodzinie Abrahama. Tam, gdzie w Starym Testamencie jest mowa o aniele Boga (aniele YHWH), Hilary dopatrywał się Syna Bożego. W ten sposób wykazywał, że nauka o Synu Bożym znajduje się już w Starym Testamencie.

Jeśli się czyta odpowiednio księgi Starego Przymierza, to można w nich dostrzec istnienie Syna oraz to, że jest On równy Ojcu. Niniejszy artykuł ukazuje zagrożenie dla wiary w bóstwo Chrystusa w IV wieku oraz wysiłek teologów, w tym św. Hilarego z Poitiers, w celu przedstawienia prawidłowej nauki na temat relacji Syna do Ojca.

Słowa kluczowe: Hilary z Poitiers; trynitologia; chrystologia; *De Trinitate*

Bibliografia

Źródła

- Basilius Caesariensis, *Epistulae*, ed. Y. Courtonne, *Saint Basile. Lettres*, t. 1-3, Paris 1957-1966.
- Hilarius Pictaviensis, *De Trinitate*, ed. P. Smulders, CCL 62, Turnholti 1979, tł. E. Stannula, Św. Hilary z Poitiers, *O Trójcy Świętej*, PSP 64, Warszawa 2005.
- Irenaeus Lugdunensis, *Demonstratio apostolica*, ed. K. Ter-Mekerttschian – E. Ter-Minassiantz, TU 31/1, Leipzig 1907, tł. W. Myszor, Ireneusz z Lyonu, *Wykład nauki apostolskiej*, ŻMT 7, Kraków 1997.
- Justinus Martyr, *Dialogus cum Tryphone*, ed. E.J. Goodspeed, *Die ältesten Apologeten*, Göttingen 1915, s. 90-265, tł. L. Misiarczyk, Justyn Męczennik, *Dialog z Żydem Tryfonem*, Warszawa 2012.
- Novatianus, *De Trinitate*. ed. H. Weyer, *Über den dreifaltigen Gott. Text und Übersetzung mit Einleitung and Kommentar*, Düsseldorf 1962, tł. G. Jaśkiewicz, Nowacjan, *O Trójcy Świętej*, ŻMT 35, Kraków 2005.
- Origenes, *Commentarii in evangelium Joannis*, ed. C. Blanc, SCh 120 bis; 157; 222, Paris 1970-2006, tł. S. Kalinkowski, Orygenes, *Komentarz do Ewangelii św. Jana*, PSP 28/1-2, Warszawa 1981.
- Origenes, *Homiliae in Genesim*, ed. W.A. Baehrens, *Origenes Werke*, t. 6, Leipzig 1920, tł. S. Kalinkowski, Orygenes, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia*, ŻMT 64, Kraków 2012.
- Philo Judaeus, *De Abrahamo*, ed. L. Cohn, *Philonis Alexandrini opera quae supersunt*, t. 4, Berlin 1902, s. 1-60.
- Tertullianus, *Adversus Praxean*, PL 2, 153-186.

Opracowania

- Ayres L., *Nicaea and his Legacy*, Oxford 2006.
- Armstrong G.T., *The Genesis theophanies of Hilary of Poitiers*, „*Studia Patristica*” 10 (1970) s. 203-207.
- Beckwith C.L., *Hilary of Poitiers on the Trinity*, Oxford 2008.
- The Bible in Ancient Christianity*, ed. J. Bingham, Boston 2019.
- Brifford C., *Gen. 16, 13: Hagar-a-elle vu Dieu?*, „*Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft*” 122/3 (2010) s. 436-448.
- Buncur G.B., *A blind spot in the fourth century Christian theology: Christological exegesis of theophanies*, „*The Journal of Theological Studies*” 68/2 (2018) s. 588-610.
- Davies A., *Eden revisited. A Literary and Theological Reading of Genesis 18:12-13*, „*The Catholic Biblical Quarterly*” 18/4 (2014) s. 611-631.
- Essay E.P., *Entertaining the Trinity Unawares: Genesis XVIII in Western Christian Interpretation*, „*Journal of Ecclesiastical History*” 65/3 (2014) s. 485-503.
- Fédou M., *Les Pères de l'Église et la théologie chrétienne*, Paris 2013.
- Fiedrowicz M., *Theologie der Kirchenväter*, Freiburg 2007.
- Figura M. – Doignon J., *Introduction*, w: Hilaire de Poitiers, *La Trinité*, SCH 443, Paris 1999, s. 11-188.
- Knight S., *Apparitions and appellations questions regarding the identity of visitors in Gen 18, 1-5*, „*Proceedings*” 16 (1996) s. 95-105.
- Keyn S.K. – Venter P.M., *An analytical perspective on the fellowship narrative of Genesis 18:1-15*, „*Hervormde teologiese studies*” 66/1 (2010) s. 1-8.
- Koenen K., *Wer sieht wen? Zur Textgeschichte von Genesis XVI, 13*, „*Vetus Testamentum*” 38/4 (1988) s. 468-473.
- Kołosowski T., *Święty Hilary z Poitiers w sporze o Trójcę Świętą*, w: Hilary z Poitiers, *O Trójcy Świętej*, PSP 64, Warszawa 2005, s. 9-58.
- Lawyer J., *The first Celtic theologian: Hilary of Poitiers. On the Trinity*, „*Fides et Historia*” 38/2 (2006) s. 1-23.

- Longosz S., *Polska bibliografia patrystyczna*, w: Sz. Pieszczoł, *Patrologia*, Gniezno 1994, s. 201-269.
- Meijering Z.P., *Hilary of Poitiers on the Trinity*, Leiden 1982.
- Moingt J., *La théologie trinitaire de saint Hilaire de Poitiers. Hilaire et son temps*, Paris 1969.
- Norwood W.B., *The Church Fathers and the Deity of Christ*, „American Theological Inquiry” 3/1 (2010) s. 17-33.
- Opelt I., *Hilarius von Poitiers als Polemiker*, „Vigiliae Christianae” 27/3 (1973) s. 203-217.
- Siker J.S., *Disheriting the Jews. Abraham in early Christian controversy*, Westminster 1991.
- Smulders P., *La doctrine trinitaire de S. Hilaire: étude précédée d'une esquisse du mouvement dogmatique depuis le concile de Nicée jusqu'au règne de Julien (325-362)*, Rome 1944.
- Starowieyski M., *Hilary z Poitiers*, w: M. Starowieyski, *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018.
- Weedman M., *The Trinity Theology of Hilary of Poitiers*, Leiden – Boston 2007.
- Westermann C., *Genesis*, tł. O.E. Green, London – New York 2004.